

УДК 342.7:342.9-05

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.21>

## **ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ: СТРУКТУРА, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ**

**Ворон Д.Л.,**

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри  
адміністративного, фінансового та інформаційного права  
юридичного факультету  
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

**Ворон Д.Л. Система адміністративно-правових гарантій захисту прав людини у сфері боротьби з корупцією: структура, класифікація та перспективи удосконалення.**

У статті досліджується система адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини у сфері запобігання та протидії корупції в Україні. Автор аналізує теоретичні підходи до розуміння механізму захисту прав людини, розкриваючи його структурні компоненти та особливості функціонування в сучасних умовах. Особлива увага приділяється ролі державних та недержавних інституцій у процесі забезпечення громадянських прав і свобод, а також впливу громадянського суспільства на ефективність антикорупційних заходів.

Дослідження розкриває сутність адміністративно-правового забезпечення як цілеспрямованого впливу на поведінку людей та суспільні відносини через використання правових інструментів. Автор детально аналізує структуру цього механізму, виокремлюючи п'ять основних елементів: об'єкт і суб'єкт адміністративно-правового забезпечення, правові норми, адміністративно-правові відносини та гарантії їх реалізації. Значну увагу приділено класифікації гарантій за різними критеріями та їх ролі у формуванні ефективної системи захисту прав людини.

Центральне місце в дослідженні займає аналіз системи гарантій адміністративно-правового забезпечення, зокрема політичних, економічних, соціальних та ідеологічних. Автор розкриває специфіку кожного виду гарантій у контексті запобігання корупції, обґрунтовуючи їх взаємозв'язок та взаємозалежність. Політичні гарантії розглядаються як основа для забезпечення рівноправних відносин між громадянином та державою, економічні – як засіб мотивації доброчесної поведінки державних службовців, соціальні – як інструмент професійного розвитку та захисту публічних службовців, ідеологічні – як основа формування антикорупційної культури суспільства.

Дослідження виявляє проблемні аспекти правового регулювання, зокрема недосконалість механізмів відбору державних службовців для підвищення кваліфікації та покращення соціального захисту, що може призводити до порушення принципів рівності та публічності. Автор підкреслює необхідність комплексного підходу до удосконалення системи адміністративно-правового забезпечення з урахуванням сучасних викликів демократичного врядування та європейських стандартів боротьби з корупцією.

**Ключові слова:** адміністративно-правове забезпечення, права людини, запобігання корупції, гарантії прав і свобод, державні службовці, громадянське суспільство, антикорупційна політика.

**Voron D.L. The system of administrative and legal guarantees for the protection of human rights in the fight against corruption: structure, classification and prospects for improvement.**

The article examines the system of administrative and legal support for human rights and freedoms in the sphere of corruption prevention and counteraction in Ukraine. The author analyzes theoretical approaches to understanding the mechanism of human rights protection, revealing its structural components and peculiarities of functioning in modern conditions. Special attention is paid to the role of state and non-state institutions in ensuring civil rights and freedoms, as well as the influence of civil society on the effectiveness of anti-corruption measures.

The research reveals the essence of administrative and legal support as a targeted influence on human behavior and social relations through the use of legal instruments. The author thoroughly analyzes the

structure of this mechanism, identifying five main elements: the object and subject of administrative and legal support, legal norms, administrative and legal relations, and guarantees for their implementation. Considerable attention is devoted to the classification of guarantees according to various criteria and their role in forming an effective system of human rights protection.

The central place in the study is occupied by the analysis of the system of administrative and legal support guarantees, particularly political, economic, social, and ideological ones. The author reveals the specificity of each type of guarantee in the context of corruption prevention, substantiating their interconnection and interdependence. Political guarantees are considered as a basis for ensuring equal relations between citizens and the state, economic ones as a means of motivating virtuous behavior of civil servants, social ones as an instrument of professional development and protection of public servants, and ideological ones as a foundation for forming an anti-corruption culture in society.

The research identifies problematic aspects of legal regulation, particularly the imperfection of mechanisms for selecting civil servants for professional development and improving social protection, which may lead to violations of equality and publicity principles. The author emphasizes the necessity of a comprehensive approach to improving the administrative and legal support system, taking into account modern challenges of democratic governance and European standards of anti-corruption efforts.

**Key words:** administrative and legal support, human rights, prevention of corruption, guarantees of rights and freedoms, civil servants, civil society, anti-corruption policy.

**Постановка проблеми.** Сучасний етап розвитку демократичних інституцій в Україні характеризується підвищеною увагою до питань забезпечення та захисту прав і свобод людини, особливо в контексті боротьби з корупцією. Адміністративно-правове забезпечення як один із ключових механізмів реалізації державної політики у цій сфері потребує комплексного наукового осмислення та удосконалення. Особливої актуальності набуває питання ефективності системи гарантій, що забезпечують реальне втілення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції.

Незважаючи на значні зусилля держави щодо створення антикорупційної інфраструктури та прийняття відповідних нормативно-правових актів, проблема корупції залишається однією з найгостріших у сучасній Україні. Це свідчить про недостатню ефективність існуючих механізмів адміністративно-правового забезпечення та необхідність їх переосмислення з урахуванням сучасних викликів та європейських стандартів. Особливу увагу привертає питання взаємодії державних та недержавних інституцій у процесі забезпечення прав і свобод, а також роль різних видів гарантій у формуванні дієвого антикорупційного середовища.

Практична реалізація адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання корупції стикається з низкою системних проблем, зокрема недосконалістю механізмів відбору та мотивації державних службовців, недостатністю економічних та соціальних гарантій, а також слабкістю громадського контролю за діяльністю органів влади. Ці проблеми потребують ґрунтовного наукового аналізу та розробки практичних рекомендацій щодо їх вирішення.

**Метою даного дослідження** є аналіз окремих складових системи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини у сфері запобігання та протидії корупції, визначення її структурних елементів та гарантій реалізації, а також розробка пропозицій щодо удосконалення механізмів їх практичного втілення в умовах розбудови демократичної правової держави в Україні.

**Стан опрацювання проблематики.** Проблематика адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини привертала увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичні засади механізму захисту прав людини досліджували П. Рабінович [4], М. Цвік [6], Я. Лазур [10], які розкрили основні компоненти та напрями державної діяльності у цій сфері. Питання класифікації та структури адміністративно-правового забезпечення розглядали О. Гумін та Є. Пряхін [8], а також І. Тацишин [7], які визначили основні елементи та завдання цього інституту.

Окремі аспекти гарантій забезпечення прав і свобод у контексті антикорупційної діяльності досліджували Ж. Пустовіт [11], К. Шаповалова [15], Н. Опольська [5]. Їхні праці розкривають специфіку політичних, економічних, соціальних та ідеологічних гарантій, а також роль недержавних інституцій у процесі забезпечення прав людини. Водночас питання комплексного підходу до адміністративно-правового забезпечення прав і свобод саме у сфері запобігання корупції потребує подальшого наукового опрацювання.

Незважаючи на значний науковий доробок у сфері адміністративного права та антикорупційної політики, залишаються недостатньо дослідженими питання взаємодії різних видів гарантій у

системі адміністративно-правового забезпечення, механізми їх практичної реалізації та ефективність у сучасних умовах.

**Виклад матеріалу дослідження.** Питання захисту прав людини набуває особливої актуальності в сучасному світі. Найбільшого розвитку інститут правозахисту досягнув саме протягом останнього століття. Це зумовило створення численних міжнародних нормативно-правових документів, що регулюють права людини та способи їх захисту. Усі сучасні демократичні держави на рівні національних конституцій та відповідного законодавства визначили основні права, свободи та обов'язки особи і громадянина, а також встановили механізми для їх практичної реалізації та правового захисту [1, с. 33].

Фундаментом механізму захисту прав і свобод людини та громадянина є правові принципи та норми (що виступають юридичними гарантіями), а також встановлені умови та вимоги до функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, їхніх службовців та громадян, які в комплексі забезпечують дотримання, втілення та захист громадянських прав і свобод. Існує позиція, згідно з якою це являє собою систему взаємозв'язаних конституційних положень, що закріплюють фундаментальні права й свободи громадян та встановлюють гарантії їх втілення, поряд із системою державних органів, органів місцевого самоврядування та інших державних інституцій, які забезпечують, охороняють та захищають основоположні права й свободи громадян [2, с. 271].

У правовому механізмі державного забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян беруть участь усі три гілки влади - законодавча, виконавча та судова, що функціонують на засадах розподілу влади з властивими кожній з них специфічними повноваженнями, а також політичні партії, громадські об'єднання та організації. Це створює можливість для кожного громадянина обирати різноманітні правові способи охорони та захисту своїх порушених або спірних суб'єктивних прав [3, с. 934].

За визначенням П. Рабіновича, забезпечення прав і свобод людини охоплює три компоненти (напрями) державної діяльності з формування умов для реалізації людських прав і свобод: 1) підтримка втілення прав і свобод (через позитивний вплив на створення їх загальносоціальних гарантій); 2) охорона прав і свобод (через застосування заходів, включаючи правові, для попередження порушень прав і свобод); 3) захист людських прав і свобод (відновлення порушеного правомірного стану та притягнення правопорушників до юридичної відповідальності) [4, с. 16–23].

В той же час, на думку Н. Опольської, досить спірним у є те, що забезпечення прав і свобод людини розглядається виключно як напрями державної діяльності зі створення умов для реалізації людських прав і свобод. В умовах розбудови громадянського суспільства в Україні діяльність недержавних інституцій у сфері забезпечення прав та свобод людини набуває вагомого значення. Громадські, релігійні, благодійні організації, професійні спілки та їх об'єднання, творчі спілки, асоціації, недержавні ЗМІ сприяють втіленню прав і свобод, здійснюючи позитивний вплив на становлення загальносоціальних гарантій та вживаючи комплекс заходів для попередження порушень людських прав і свобод. Недержавні інституції не беруть участь лише у процесі відновлення правомірного стану та притягнення правопорушників до юридичної відповідальності, оскільки це належить виключно до компетенції державних органів [5, с. 192].

В той же час, виходячи з основної мети нашого дослідження, слід відзначити, що адміністративно-правове забезпечення розуміється як один зі способів правового забезпечення, що, наприклад, згідно з позицією М. Цвіка, являє собою цілеспрямований вплив на поведінку людей та суспільні відносини через використання правових (юридичних) інструментів [6, с. 327].

І. Тацишин, не надаючи дефініції поняття адміністративно-правове забезпечення як такого, відзначає, що під його завданнями слід розуміти комплекс заходів державних органів влади, що спрямовані на втілення державної політики у відповідній галузі. Ці завдання можна умовно розподілити на наступні групи: 1) економічні; 2) нормативно-правові; 3) соціальні; 4) управлінські [7, с. 9].

Попри значну кількість визначень та наукових поглядів щодо сутності та компонентів адміністративно-правового забезпечення, О. Гумін та Є. Пряхін констатують, що теоретично його варто розглядати у широкому та вузькому значенні. У широкому значенні адміністративно-правове забезпечення, за твердженням вчених, можна визначити як упорядкування суспільних відносин уповноваженими державою органами, їх правове закріплення через правові норми, охорону, реалізацію та розвиток. Щодо вузького тлумачення, то дефініція змінюватиметься залежно від

того, які саме суспільні відносини розглядаються. Другим принциповим аспектом є питання визначення структури адміністративно-правового забезпечення. Аналіз дисертаційних досліджень, зроблених науковцями, дозволяє їм виокремити п'ять його елементів: 1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення; 2) суб'єкт адміністративно-правового забезпечення; 3) правові норми (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення [8, с. 47].

Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян включає широку та розгалужену систему гарантій, що є ключовими факторами забезпечення реалізації адміністративно-правового статусу громадянина в Україні. Як відзначає Я. Лазур, одна з визначальних переваг демократії загалом, усіх її компонентів, прав та свобод, полягає у реальності гарантій забезпечення громадянських прав і свобод. Реальність означає такий стан прав і свобод, коли кожен громадянин не лише юридично, але й фактично наділений цими правами та свободами, може за власним бажанням як у громадських, так і в особистих інтересах користуватися та розпоряджатися наявними у нього можливостями, захищати їх від порушень та вимагати від компетентних органів відновлення цих прав. Ця реальність громадянських прав та свобод забезпечується цілісною системою різноманітних економічних, соціальних, політичних, ідеологічних, організаційних та інших гарантій [9, с. 213].

У галузі запобігання та боротьби з корупцією система гарантій, встановлена державою, суттєво не відрізняється від загальної системи гарантій забезпечення прав і свобод. За територіальним охопленням гарантії класифікуються на: внутрішньодержавні (національні), міжнародні; за формою закріплення: прості, складні, змішані; за основою правового статусу особи – на загальні, спеціальні, індивідуальні. Найпоширенішою класифікацією гарантій забезпечення прав і свобод є їх розподіл на загальні, спеціальні та індивідуальні гарантії [10, с. 77]. У контексті тематики нашого дослідження заслуговують на увагу загальні гарантії: політичні, економічні, соціальні та ідеологічні гарантії.

*Політичні гарантії* – це наявність розвиненої системи народовладдя, реальної можливості особи брати участь в управлінні державою безпосередньо чи через представницькі органи. На думку Ж. Пустовіт, політичні гарантії передбачають пріоритетність особи і громадянина в суспільстві та державі, політичний плюралізм, визнання людських прав і свобод найвищою цінністю [11, с. 10]. Саме тому, на наш погляд, політичні гарантії адміністративно-правового забезпечення прав і свобод у галузі запобігання та боротьби з корупцією означають можливість громадянина вступати у правові відносини з державою на паритетних засадах. Ця політична гарантія є фундаментальною, оскільки завдяки їй громадянин втілює своє право на звернення до будь-якого органу державної влади чи місцевого самоврядування. Окрім того, політичними гарантіями є можливість створення громадянами громадських об'єднань та політичних партій<sup>1</sup>, становлення в Україні громадянського суспільства, утвердження положення про людину як основну цінність держави та усвідомлення державними службовцями того, що вони представляють державу у відносинах із суспільством та його інституціями.

*Економічні гарантії* – це створення гідних життєвих умов для громадян країни, забезпечення стабільної та ефективної роботи промисловості, стабілізація курсу національної валюти, підвищення заробітної плати, соціальних виплат, забезпечення добробуту населення тощо. Сутність економічних гарантій адміністративно-правового забезпечення прав і свобод у галузі запобігання та боротьби з корупцією полягає в тому, що належне гарантування прав і свобод у цій сфері досягається через належний рівень оплати праці посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, створення для цієї категорії службовців таких матеріальних умов роботи та майбутнього пенсійного забезпечення, які усунуть ризики корупційних правопорушень. Особливе значення економічні гарантії мають для формування мотиваційної основи доброчесної поведінки державних службовців: достатній рівень матеріального забезпечення знижує спокусу щодо отримання неправомірної вигоди та сприяє залученню на державну службу кваліфікованих кадрів

<sup>1</sup> Так, зокрема, в Україні навіть під час війни спостерігається тенденція до збільшення кількості громадських організацій, на сьогодні вона становить понад 104,4 тисячі. Відповідно до статистичних даних від Держстату, станом на 2022 рік кількість ГО в Україні становила 96 543 організації. Упродовж року було зафіксовано їхнє збільшення до загальної кількості у 99 556 організацій. Актуальні дані станом на 2024 рік свідчать про приріст ГО до позначки у 104 483 організації [16].

[12, с. 922]. Водночас економічні гарантії мають доповнюватися системою прозорого контролю за витратами та способом життя публічних службовців<sup>1</sup>.

*Ідеологічні (духовно-моральні) гарантії* включають ідеологічну багатоманітність, заборону монополізації ідеології, заборону релігійної та расової ворожнечі, формування демократичної громадської думки, забезпечення необхідного освітнього рівня (загальнодоступність і безоплатність освіти), доступ до інформації тощо. Так, зокрема, Конституція України закріпила політичну, економічну та ідеологічну багатоманітність і неможливість визнання державою будь-якої ідеології як обов'язкової (ст. 15). Ідеологічні гарантії також полягають у забезпеченні державою ідеологічної різноманітності, забороні цензури та недопущенні визнання певної ідеології обов'язковою. У контексті запобігання корупції ідеологічні гарантії формують моральні засади суспільства, де неправомірне поведінка посадових осіб засуджується громадською думкою та суперечить загальноприйнятим етичним нормам [13, с. 214]. Важливим елементом цих гарантій є розвиток антикорупційної освіти та культури законслухняності серед населення. На наш погляд, саме свобода слова та доступ до інформації дозволяють громадськості здійснювати контроль за діяльністю владних структур та виявляти факти корупційних зловживань<sup>2</sup>.

*Соціальні гарантії* адміністративно-правового забезпечення прав і свобод у галузі запобігання та боротьби з корупцією передбачають забезпечення соціального захисту як громадян, так і працівників державних установ та організацій і органів місцевого самоврядування. На наш погляд, саме соціальні гарантії включають надання пільг державним службовцям, доплат за внесок у розвиток державної служби, за підвищене навантаження тощо. Ефективна система соціальних гарантій для державних службовців має включати не лише матеріальні стимули, а й можливості професійного розвитку, кар'єрного зростання та підвищення кваліфікації за рахунок держави. Важливим елементом соціальних гарантій є також забезпечення гарантованої медичної допомоги, соціального страхування та достойного пенсійного забезпечення для публічних службовців. Створення комплексної системи соціального захисту державних службовців сприяє залученню та утриманню на державній службі професійних кадрів, що є важливою передумовою для зниження корупційних ризиків.

Так, наприклад, за твердженням К. Шаповалової, соціальний захист у цьому контексті може функціонувати як механізм підвищення мотивації до навчання, так і як засіб захисту тих державних службовців, які з об'єктивних причин не змогли пройти відповідне навчання. Як позитивний момент можна розглядати право державного службовця на освіту та відшкодування витрат з боку держави. Водночас недоліком правового врегулювання, на думку вченого, варто вважати відсутність чітко визначеного механізму відбору державних службовців, які реалізуватимуть право на підвищення кваліфікації та надалі зможуть покращити свій рівень соціального захисту, що може призвести до порушення принципів рівності та публічності [15, с. 191].

**Висновки.** На основі проведеного аналізу можна констатувати, що адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини у сфері запобігання та протидії корупції являє собою

<sup>1</sup> За твердженням О. Любимова, на сьогодні варто усвідомити одну просту річ – оплата праці державного службовця має забезпечувати гідний рівень життя державного службовця, а тому варто частіше здійснювати перегляд посадових окладів державних службовців, здійснювати подальше удосконалення складових заробітної плати державних службовців, відкритості нарахування премій для державних службовців категорії «А», а також зміну механізму нарахування доплати за вислугу років для тих державних службовців, які мають значний стаж роботи в приватному секторі, а на разі перебувають на державній службі [17, с. 162].

<sup>2</sup> Так, зокрема, у вересні 2022 року депутати Верховної Ради проголосували за заборону транслювати засідання парламенту на час воєнного стану в Україні. В пояснювальній записці до проголосованої тоді постанови зазначалося, що це потрібно «в інтересах національної безпеки та з метою забезпечення заходів безпеки Верховної Ради». В той же час, на думку ряду фахівців, так рішення виглядає досить сумнівним. Серед аргументів, зокрема, наводяться наступні: 1) порушення принципу транспарентності влади – закриті засідання суперечать демократичному принципу відкритості владних рішень, позбавляючи громадян права знати, як їхні обрані представники приймають важливі рішення та за що голосують; 2) зниження громадського контролю – відсутність публічної трансляції унеможливило ефективний громадський моніторинг діяльності депутатів, що може сприяти безвідповідальності та зловживанням з боку народних обранців; 3) обмеження свободи інформації – закриті засідання порушують конституційне право громадян на доступ до публічної інформації та створюють підґрунтя для таємних домовленостей між політичними силами; 4) зменшення довіри до інституту парламенту – непрозорість парламентських процедур підриває довіру суспільства до Верховної Ради як представницького органу та демократичних інститутів загалом; 5) створення умов для корупційних ризиків – відсутність публічного контролю може сприяти лобюванню приватних інтересів та прийняттю рішень, що суперечать національним інтересам, без належної публічної дискусії [14].

комплексну систему взаємопов'язаних елементів, що включає правові принципи та норми, систему державних органів та недержавних інституцій, а також широкий спектр гарантій їх реалізації. Особливого значення набуває той факт, що в умовах розбудови громадянського суспільства в Україні роль недержавних інституцій у забезпеченні прав та свобод суттєво зростає, що розширює традиційне розуміння механізму правового захисту як виключно державної прерогативи.

При цьому, система загальних гарантій адміністративно-правового забезпечення прав і свобод у галузі запобігання корупції охоплює політичні, економічні, ідеологічні та соціальні гарантії, кожна з яких відіграє специфічну роль у формуванні антикорупційного середовища. Політичні гарантії забезпечують можливість громадян впливати на державну політику та контролювати діяльність влади, економічні – створюють матеріальні передумови для доброчесної поведінки державних службовців, ідеологічні – формують моральні засади суспільства, а соціальні – забезпечують комплексний захист та мотивацію публічних службовців.

Водночас дослідження виявило певні недоліки у правовому регулюванні, зокрема відсутність чітких механізмів відбору державних службовців для підвищення кваліфікації та покращення їх соціального захисту, що може призвести до порушення принципів рівності та публічності. Це свідчить про необхідність подальшого удосконалення нормативно-правової бази та практичних механізмів реалізації гарантій адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сидорчук Ю. М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 682. С. 33–35.
2. Романова А. А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Форум права*. 2012. № 2. С. 599–603. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2012\\_2\\_95.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_2_95.pdf).
3. Белова М.В., Белов Д.М., Гуманістичні засади правової системи: діалектика теорії та практики в умовах сучасних викликів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 5. 2024. С. 933–939.
4. Рабінович П.М. Проблеми юридичного забезпечення прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Український часопис прав людини*. 1995. № 2. С. 16–23.
5. Опольська Н. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 191–195.
6. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підруч / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Рогачова, О.В. Петришин, С.М. Олейников. – Х.: Право, 2002. 432 с.
7. Тацишин І.Б. Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2009. 18 с.
8. Гумін О.М., Пряхін Є.В., адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура. *Наше право* № 4. 2014. С. 46–50.
9. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2011. 454 с.
10. Довжанин В.М. Класифікація гарантій адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 1. Р. 76–80.
11. Пустовіт Ж.М. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні: навч. посіб. К.: КНТ, 2009. 232 с.
12. Белов Д.М., Белова М.В. Доброчесність та правова ідеологія: питання співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2025. С. 921–926.
13. Белов Д.М., Белова М.В. Доброчесність в органах державної влади як елемент правової ідеології сучасного суспільства. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 86. Ч. 5. С. 213–218.
14. Ржеуцька Л. Рада без трансляції засідань: наскільки це виправдано? URL: <https://www.dw.com/uk/verhovna-rada-bez-translacii-zasidan-naskilki-ce-vipravdano/a-73457183>.

15. Шаповалова К.Г. Аналіз переваг та недоліків сучасного стану правового регулювання соціального захисту державних службовців в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2022. С. 190–194.
16. В Україні збільшується кількість громадських організацій попри війну – аналітики. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3921815-v-ukraini-zbilsuetsa-kilkist-gromadskih-organizacij-popri-vijnu-analitiki.html>.
17. Любимов О.К. Проблемні питання оплати праці державних службовців та напрямки їх вирішення. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 2 (36). 2018. С. 154–162.